

Marius Sala, *From Latin to Romanian*, Mississippi, 2005.
(prijevod s rumunjskoga knjige *De la latină la română*, București, 1998)

Ova knjiga zanimljiva je kako po samom predmetu koji obrađuje tako i po načinu na koji mu je Autor, jedan od najznačajnijih rumunjskih lingvista danas i romanist međunarodne reputacije, pristupio. Rumunjski je jedini živi predstavnik tzv. balkansko-dacijskoga latiniteta, koji je vrlo rano bio odvojen od kompaktnih latinskih (romanskih) područja na zapadu i od velikih kulturnih, gospodarskih, vjerskih, političkih itd. zapadnih središta. U njem nema zato starih učenih i poluučenih elemenata iz latinskoga (stari latinski element u rumunjskom rezultat je isključivo neprekinuta pučkoga razvoja), a potonji učeni elementi u rumunjski su preuzimani, sve do novoga vijeka, iz kulturnih jezika jugoistočne Europe kao što su grčki i osobito starocrkvenoslavenski. Dugotrajni pak suživot predaka Rumunja s drugim, neromanskim narodima jugoistočne Europe odrazio se i na sam jezik, koji nerijetko romansku građu strukturira na »balkanski način«, pa rumunjski pripada tzv. balkanskomu jezičnom savezu, bez obzira na to kako se ta njegova balkanska pripadnost vrednovala. U vezi s razvojem rumunjskoga podjednako je zanimljiva i genetska, i arealna, i tipološka dimenzija. S druge strane, prvi sačuvani cjeloviti tekstovi na rumunjskom jeziku potječu istom s početka XVI. st., sami pak se Rumunji kao stanovništvo spominju sjeverno od Dunava istom od XII. st., pa je sve to ostavilo dovoljno prostora za spekulacije u vezi s mjestom i vremenom nastanka rumunjskoga jezika i naroda.

Autor se odlučio promatrati razvoj »od latinskoga do rumunjskoga« do-sljedno u romanističkoj perspektivi. To znači da njemu nije cilj samo prikazati kako su se ovaj ili onaj latinski element, ova ili ona latinska struktura razvili u rumunjskom (kako se to redovito rješava za povijest drugih romanskih jezika), nego se rumunjska rješenja sustavno uspoređuju s odgovarajućim rješenjima u drugim romanskim jezicima (jesu li se određeni latinski elementi očuvali i u drugim romanskim jezicima, samo u nekima od njih, ili ih je očuvao samo rumunjski, itd.). Takav teži pristup pokazao se plodotvornim jer, bez uopćavanja i približnih procjena, svaku pojedinu pojavu nedvoznačno određuje u romanskoj perspektivi. Autor razvoj od latinskoga do rumunjskoga izlaže pre-

* Djelo je prevedeno također na francuski *Du latin au roumain*, Paris–Bucarest, 1999; na španjolski *Del latín al rumano*, Paris–Bucarest, 2001; na japanski *Ratingo kara rumaniago he-rumania goshi*, Osaka, 2001; i na talijanski *Del latino al romeno*, Torino, 2004.

ma osnovnim razdjelima (leksik, tvorba riječi, morfologija i sintaksa, fonologija), s time da počinje od onih elemenata koje je i nestručnjaku lakše pratiti (leksik), a završava s fonologijom koja, za praćenje, pretpostavlja više tehničkih znanja. Prije nego se posegne za tumačenjem s pomoću utjecaja izvana, objašnjenja pojedinim razvojima nastoje se, u načelu, pronaći u latinskom ili u paralelnim romanskim razvojima. Razvoj jezičnih struktura pritom se sustavno nastoji dovesti u vezu s poviješću i kulturom Rumunja.

U uvodnom dijelu knjige Autor sažeto ali razložno izlaže sve ono što se danas pouzdano zna o razvoju rumunjskoga jezika do početka novoga vijeka (do pojave prvih cjelovitih tekstova), o njegovim uvjetima razvoja i kontaktima (kako se oni daju očitati iz jezika), s time da redovito upozorava i na pitanja koja još ostaju sporna (ili koja se pokušavaju kadšto učiniti spornima) pozorno odvagujući suprotstavljene argumente. Istom nakon tih općih jezičnopovijesnih, sociolingvističkih i kulturnopovijesnih okvira prikazat će se sama jezična građa. Kako predmet ove knjige nije posebno povijest književnoga i standardnoga jezika, radi lakšega praćenja izlaganja u završnom kratkom poglavlju donosi se sažet ali vrlo informativan prikaz glavnih etapa u razvoju pisanoga rumunjskog i nastanku općega rumunjskoga književnog i standardnog jezika, dakako s naglaskom na glavnim prijelomnim razdobljima.

U razdjelu koji se bavi leksikom Autor promatra razvoj rumunjskoga leksika s različitih gledišta. Valja pritom istaknuti da je akad. M. Sala osmislio, organizirao i vodio nekoliko velikih projekata koji su se bavili poredbenim proučavanjem romanskoga leksika, ili pak proučavanjem leksika pojedinih romanskih jezika, i da je rezultate tih istraživanja djelomice primijenio i u ovoj knjizi (uzgred napominjemo da je Autor među ostalim i hispanist s međunarodnim ugledom). Najprije proučava latinske riječi koje su se očuvale u rumunjskom (oko 2000 osnovnih jedinica, od toga je oko 500 panromanskih), uključujući dakako i riječi koje je sačuvao samo rumunjski (oko 100 jedinica), ali se razmatraju i slučajevi kada drugi romanski jezici čuvaju latinske riječi, ali ih u rumunjskom nema (odnosno u rumunjskom su zamijenjene izvedenicama, sinonimima ili opisima; dakako, na drugim primjerima sličan se razvoj očituje i u drugim romanskim jezicima). Leksički elementi latinske provenijencije koji su se očuvali u rumunjskom zatim se detaljno analiziraju sa semantičkog stajališta, a iz takve se raščlambe može iščitati mnogo podataka o kulturi i civilizaciji skupina koje su govorile rumunjski u razdobljima iz kojih nemamo nikakvih izravnih jezičnih potvrda. Tumačeći odnose u leksiku i njegov razvoj Autor dolazi i do, na prvi pogled, paradoksalne činjenice da nedvojbeno romanski jezik kakav je rumunjski (za neke zapadne romaniste »najromanskiji/najlatinskiji/ od romanskih jezika«) na približno 150 000 riječi, koliko ih bilježe reprezentativni leksički repertoari rumunjskoga jezika, ima tek oko dvije tisuće izvorno latinskih etimona (izvedenih riječi, dakako, više). Na temelju pojma »osnovnoga leksičkog fonda«, što ga je svojedobno obradio i objasnio rumunj-

ski lingvist Al. Graur (doduše, već u XIX. st. rumunjski filolog i polihistor B.P. Hasdeu, davno prije Zipfa, ozbiljno se bavio pitanjem učestalosti leksičkih jedinica u jeziku), M. Sala pokazuje kako upravo elementi latinske provenijencije imaju, u načelu, u tekstovima najvišu učestalost (njihov razmjerno malen broj relativno se često ponavlja u tekstovima), elementi latinskoga podrijetla i opet su (u načelu) najproduktivniji, a to će reći da u leksičkome sustavu zauzimaju središnje mjesto, dok se brojčano mnogo bogatija skupina elemenata nelatinskoga podrijetla, u načelu sa znatno manjom prosječnom učestalošću jedinica, nalazi na periferiji sustava. Uostalom, suvisli izričaji mogu se u rumunjskom bez poteškoća i u velikom broju sastaviti samo od elemenata latinskoga podrijetla, dok primjerice slavenski, turski, mađarski itd. leksemi mogu tvoriti suvisle izričaje samo u kombinaciji s romanskim (gramatičkim) morfemima.

Fond pučkih riječi latinskoga podrijetla u rumunjskom zatim se uspoređuje sa sudbinom odgovarajućih elemenata u drugim romanskim jezicima, da bi se posebno istražile i prikazale kulturnopovijesne i sociolingvističke okolnosti koje su bile razlogom očuvanju pojedinih latinskih riječi, u pučkoj filijaciji, samo u rumunjskom (npr. *antaneus, felix, imperator, iudicium, libertare, lingula, ovis, placenta* i sl.). Inače vrlo složen, i još uvijek podložan nerijetko žustrim znanstvenim polemikama, problem dačkih (dačko-tračkih) elemenata u rumunjskom (pedesetak razmjerno pouzdanih i gotovo općeprihvaćenih, a od njih dvadesetak pripada »osnovnomu rječničkomu fondu«) ovdje je podrobno i obazrivo prikazan, a Autor nastoji pomno odvojiti ono što je pouzdano ili vrlo vjerojatno od onoga što je samo pretpostavka. Do zanimljivih rezultata došao je sustavnom usporedbom takvih najstarijih supstratskih riječi u rumunjskom s najstarijim supstratskim slojem zapadnoromanskih jezika (posebno iberoromanskih). Na sličan se način raščlanjuju i prikazuju leksički elementi iz pojedinih superstrata (mađarskoga, grčkog, turskog i dr.), a s obzirom na njihov velik ukupan broj i nerijetko visoku učestalost u tekstovima (kao i priličnu zastupljenost u »osnovnom leksičkom fondu«) s posebnom se pozornosću prikazuje slavenska sastavnica rumunjskoga rječnika. Zanimljivo je (a time su se sustavno pozabavili i neki od projekata što ih je vodio akad. M. Sala) da postoji visok stupanj semantičke i funkcionalne podudarnosti između slavenskih posuđenica u rumunjskom i germanskih posuđenica u zapadnoromanskim jezicima (usp. rum. *bogat* 'bogat' — franc. *riche*, šp. *rico* itd.). Pritom se u posuđivanju ističe utjecaj civilizacijskih čimbenika: nazive za očito savršenije poljodjelske alate Rumunji su nerijetko preuzimali od Slavena, ali su se očuvali latinski nazivi za odgovarajuće radnje (npr. *plug*, ali *a ara* 'orati' < lat. *arare*; *sitǎ* 'sito', ali *a cerne* '(pro)sijati' < lat. *cernere* itd.). Dužna se pozornost posvećuje i ulozi starocrkvenoslavenskoga koji je na istoku Europe imao približno jednaku komunikacijsku i kulturnu ulogu kao latinski na njezinu zapadu. Radi potpunosti prikaza leksičkoga sastava kratko se dotiču i noviji (uglavnom od sre-

dine XVIII. st. do naših dana) slavenski, latinsko-romanski (latinski, francuski, talijanski) te njemački i engleski leksički utjecaji.

Kao lingvist s velikim iskustvom u proučavanju jezičnih kontakata i interferencija (njegova knjiga *Limbi în contact* izašla je 1997., a iste je godine izašao i nešto proširen i doraden prijevod na španjolski), Autor u razdjelu o tvorbi riječi (koji se nalazi »na pola puta« između leksika i gramatike) posebno ispituje mehanizme koji su omogućili da se iz velikog broja stranih leksičkih posuđenica u rumunjskom izluče tvorbeni (sufiksadni, ali i prefiksadni) elementi te da se osamostale i postanu produktivni, odnosno da se bez poteškoća kombiniraju s leksemima latinskoga podrijetla. Fond tvorbenih elemenata znatno je pojačan i obilnim posuđivanjem iz zapadnoeuropskih jezika, ponajprije iz francuskoga.

Morfologija se može smatrati onim razdjelom jezika koji je, u rumunjskom, ostao najbliže latinskomu (vulgarnolatinskomu) ishodištu, a razilaženja s morfologijom zapadnoromanskih jezika u velikoj su mjeri posljedica dugotrajne izolacije rumunjskoga od svakog učenoga latinskog utjecaja. U tom svjetlu Autor, s pravom, neke rumunjske morfološke značajke, koje su se nerijetko tumačile različitim aloglotskim utjecajima, uspijeva protumačiti kao posljedicu internoga razvoja. Iako se i rumunjska sintaksa najčešće može svesti na osnovne latinske uzorke, u njoj su bili i lakši i češći aloglotski utjecaji (oživljavanje infinitiva, primjerice, rezultat je novijih zapadnih utjecaja), ponajprije (starocrkveno)slavenski i »balkanski«. No kako se rumunjski morfosintaktički sustav (odnosno njegovi podsustavi) razmjerno pravilno može svesti na latinske izvore, prikaz toga dijela nešto je sažetiji.

M. Sala godinama je sustavno proučavao povijesnu fonetiku i fonologiju rumunjskoga jezika (standardnoga jezika i narječja), a njegova knjiga *Contribuții la fonetica istorică a limbii române* (1970.; 1976. izašlo je i dopunjeno i prošireno njezino izdanje na španjolskom) razmotrila je u svjetlu strukturalističkih pristupa ukupnost glasovnog razvoja rumunjskoga jezika i dala za nj niz novih rješenja i tumačenja, pa je, prema Autorovu svjedočenju, rumunjska fonetika i fonologija, kao izrazito strukturiran podsustav jezika, u najvećoj mjeri rezultat unutarnjih razvojnih tendencija, i samo se neke periferne pojave rumunjskoga glasovnog razvoja mogu (ili moraju) protumačiti inojezičnim utjecajima. I za palatalizacije, u kojima su neki lingvisti ranije pronalazili neupitno oponašanje slavenskih uzoraka, M. Sala nalazi polazište u unutarnjem rumunjskom razvoju, s time, dakako, da su slične slavenske pojave mogle takav razvoj poduprijeti i usmjeriti.

Kako je sve bitne svoje strukturalne i tipološke značajke rumunjski već bio dosegnuo u najstarijim tekstovima, ovaj je prikaz bio moguć bez podrobnijega pozivanja na pojave iz pisanih tekstova. S druge strane, specifičnosti i složenost nastanka i oblikovanja općerumunjskoga standardnog jezika zahtijevale bi mnogo više prostora, pa su ovdje prikazane samo u najkraćem obliku.

No s obzirom na intenzivne veze u koje je rumunjski tijekom niza stoljeća stupao, ovaj prikaz njegova razvoja neće zanimati samo romaniste, nego će biti podjednako zanimljiv i slavistima, i balkanolozima, i »karpatolozima« (koliko se takva orijentacija istraživanja do sada oblikovala). Iako donosi vrlo malo izravnih uputa na literaturu (na kraju knjige daje se popis osnovnih djela koja se bave tom tematikom), ova knjiga ističe se i po odmjerivosti sudova koju je mogao dosegnuti samo znanstvenik koji je u svojim mnogobrojnim studijama sam proučavao gotovo sve razdjele rumunjskoga jezika i sve aspekte njegove povijesti, a godine rada na prikupljanju građe za rumunjske jezične atlase omogućile su mu podroban uvid i u značajke rumunjskih govora na terenu.

August Kovačec